

Резюме

Дупай Я. М. Деякі аспекти темпоральної дії нормативно-правових актів.

У статті розкриваються та аналізуються поняття «набуття чинності», «набрання чинності», «вступ в силу» та «введення в дію» як правові категорії. Основну увагу приділено характеристикам сутності та значення цих термінів, дослідженню проблемних питань їх одночасного вживання у законодавстві України.

Ключові слова: темпоральна дія нормативно-правових актів, набуття чинності нормативно-правовими актами, набрання чинності, вступ в силу, введення в дію.

Резюме

Дупай Я. М. Некоторые аспекты темпорального действия нормативно-правовых актов.

В статье раскрываются и анализируются понятия «вступление в силу нормативно-правовых актов» и «введение в действие нормативно-правовых актов» как правовые категории. Основное внимание уделено характеристикам сущности и значения этих терминов, исследованию проблемных вопросов их одновременного употребления в законодательстве Украины.

Ключевые слова: темпоральное действие нормативно-правовых актов, вступление в силу нормативно-правовых актов, введения в действие нормативно-правовых актов.

Summary

Dupai I. Some aspects of temporal validity of normative legal acts.

The article covers the notions “entry into force of normative legal acts” and “implementation of normative legal acts” as legal categories providing their research and analysis. The author primarily focuses on the essence and meaning of these notions and studies the outstanding issues related to their simultaneous usage in Ukrainian legal system.

Key words: temporal validity of normative legal acts, entry into force of normative legal acts, implementation of normative legal acts.

Отримано 9.10.2014

УДК 340.12

В. М. КОЗАЧЕНКО

Віта Михайлівна Козаченко, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

РЕВОЛЮЦІЙНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ: ТЕМПОРАЛЬНІ ВИМІРИ

У системі джерел права в романо-германській правовій системі традиційно виділяють нормативний акт і правовий звичай. Самостійним специфічним різновидом джерел права визнається також судовий і адміністративний прецедент. Що стосується правосвідомості, то в умовах стабільного державного ладу, усталеної правової системи та розвинутої законодавчої техніки, коли нормативний акт як джерело права безумовно домінує, вона зазвичай не розглядалась як джерело права. Разом із тим у багатьох історико-теоретичних дослідженнях відзначається виконання правосвідомістю функції джерела права в той період, коли формується національна права система.

Вирішення цього питання має важливе значення не тільки з науково-історичної точки зору, а й з точки зору загальної теорії права, зокрема теорії правосвідомості, оскільки дає можливість отримати більш глибоке уявлення про функції правосвідомості, її місце і роль у механізмі правового регулювання. Без цього неможливо простежити процес утвердження нормативного акта як домінуючого джерела сучасного права. Вивчення цієї проблеми може також мати значення щодо загального розуміння права, оскільки деякі вчені охоплюють правосвідомість поняттям «право»¹.

Хочемо також виокремити деякі термінологічні відмінності понять і категорій. Зокрема в історично-правовій ретроспективі вживаються наступні терміни: «революційна правосвідомість», «правосвідомість трудящих мас», «соціалістичне правосвідомість» тощо, по суті, як ідентичні. Підтвердження цьому неважко знайти в законодавстві. Наприклад, Декрет про суд № 1 наказував керуватися при оцінці тих чи інших норм доживного права революційною правосвідомістю; декрет ВЦК «Про народний суд» у разі прогалин законодавства відсилав до соціалістичної правосвідомості, а Декрет про суд № 2 – до правосвідомості трудящих мас. У одному з циркулярів НКЮ УРСР вказувалося, що судові рішення та вироки повинні відповідати принципам соціалістичного правосвідомості, а в Інструкції НКЮ УРСР «Про порядок амністії» – що вироки повинні виноситися «щодо революційної правосвідомості». Досить однозначні в цьому відношенні й висловлювання юристів.

Так, А. Гойхбарг підкреслював, що «згадана в тексті класова правосвідомість тотожна правосвідомості революційній». У більш пізній роботі він писав, що «революційна правосвідомість», «пролетарська правос-

відомість», «соціалістичне правосвідомість» – ідентичні поняття, які виражають по суті правосвідомість трудящих мас, що у першій післяреволюційній час виконує функції нормативного регулятора.

Правосвідомість у перші післяреволюційні місяці характеризувалася неоднорідністю й строкагістю. Насамперед це стосувалося правової ідеології. Можна стверджувати, що сукупність способів теоретичного пояснення ролі, призначення і спрямованості права та законодавства відповідала різноманіттю і різнохарактерності політичних доктрин, що слугували ідеологічною платформою діяльності різних політичних партій та угруповань. Так, ліві есери у своїй практиці головне місце відводили старому законодавству, з недовірою ставилися до революційної правосвідомості, якщо воно не спиралося на прийнятий закон.

Специфічним був і стан правової психології. Так, істотною її рисою можна вважати, наприклад, недовіру трудящих до юридичної системи царського режиму, а звідси – теорії «правового негативізму», які необхідно було подолати в умовах зародження пролетарської державності.

Отже, пролетарська правосвідомість була панівною, але не загально визнаною. Пролетарська правосвідомість виражала інтереси й потреби трудящих, їх уявлення про соціальну справедливість. Пролетарська правосвідомість ґрунтувалося на усвідомленні необхідності впорядкувати і налагодити суспільне життя після переходу державної влади до робітничого класу. Так, Д. І. Курський писав, що в той період – момент ломки всіх майнових відносин, – багато злочинів у новому праві не регламентувалися, проте дані про діяльність народних судів свідчать, що народний суд швидко й неухильно реагував на такого роду діяння. В основу нового права новий суд покладав революційну совість і революційну правосвідомість.

Таким чином, пролетарська правосвідомість – своєрідне ідейне джерело права, найважливіший засіб і умова застосування правових норм, втілення в життя вказівок влади, реалізації нової, революційної законності. У період після перемоги пролетарської революції правосвідомість слугує підставою для вирішення судом цивільних і кримінальних справ.

Значення революційної правосвідомості було настільки великим, що в перших документах, які стосувалися створення пролетарської державності і права, вона офіційно проголошувалася як джерело права у разі відсутності тієї чи іншої норми в чинному законодавстві. Так, у примітках до ст. 5 Декрету про суд № 1 вказувалося: «Скасованими визнаються всі закони, що суперечать декретам Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і Робочого і Селянського уряду, а також програмам Російської соціал-демократичної робочої партії і партії соціалістів-революціонерів». Декрет про суд № 2 наказував при здійсненні судочинства керуватися правилами Судових статутів 1864 р., оскільки вони не скасовані декретами ЦВК і не суперечать правосвідомості трудящих класів.

Можна віднайти посилання на революційну правосвідомість як на джерело права й у законодавчих актах Української республіки. Так, у «Положенні про революційні трибунали» вказується, що при визначенні міри покарання революційний трибунал керується декретами Робітничо-Селянського Уряду України; у разі, якщо міра покарання ними не визначена, – правосвідомістю. У постанові НКЮ УРСР критерієм оцінки належного і справедливого виступає революційна правосвідомість. У деяких законодавчих актах тих років революційна правосвідомість прямо називалася «джерелом судового провадження». Правосвідомість трудящих слугувала в перші роки після перемоги Жовтневої революції підставою для визначення найважливіших державно-правових понять.

Революційна правосвідомість була нерозривно пов'язана з політичною ідеологією пролетаріату. Правові погляди, уявлення, теорії складаються в процесі вироблення ідеології даного класу. У правосвідомості, як і в праві, знаходять своє відображення економічні та політичні потреби й інтереси класів. Крім правосвідомості, необхідне фіксується в нових уявленнях про належну поведінку, а потім закріплюється в нових юридичних інститутах. Таким чином революційна правосвідомість, що виражає інтереси і прагнення першових сил в суспільстві, стала могутньою революційною силою, яка прискорила хід суспільного розвитку.

Оскільки головне призначення джерела права – давати більш-менш чітке уявлення про належне, можна стверджувати, що правова свідомість завжди більшою чи меншою мірою виконує цю функцію в системі нормативного регулювання. Уявлення народних мас про те, як слід поводитися в тій чи іншій ситуації, засновані на відповідних оцінках, а в кінцевому рахунку – на відповідних інтересах та потребах і не можуть не мати нормативного значення. Ідеї законності й справедливості, рівності прав та обов'язків, відповідальності за вину є провідними категоріями правосвідомості: погляди про важливість і необхідність правового регулювання в суспільстві, про обов'язок дотримання правових приписів та ін., безсумнівно, мають нормативний характер. Правова свідомість безпосередньо входить в систему регулювання поведінки людей у правовій сфері. Правосвідомість не тільки і не стільки «окрема частина» механізму правового регулювання, вона пронизує весь цей механізм, відображає його, впливає на нього в цілому.

Прояв нормативної функції правосвідомості неоднаковий в різні історичні моменти. Так, за часів стабільного, упорядкованого суспільного життя, коли розвинені засоби формалізації права, творча упорядковуюча функція правосвідомості виступає не так рельєфно. Особливо виразно вона виявляється в періоди соціальних революцій, кардинальних перетворень у соціальній структурі суспільства. Підтвердженням цього висновку може бути історія правового розвитку України, наприклад в соціалістичній державі. Революційна правосвідомість того періоду являла собою органічну частину революційної свідомості, носієм якої була найбільш активна і організована частина робітничого класу. Революційна правосвідомість пролетаріату відображає ідеологічне ставлення до ролі права в суспільному житті, оскільки не всі відносини, що підлягають правовому врегулюванню новим законодавством, були регламентовані відразу після революції.

У деяких сферах суспільних відносин продовжували використовуватися норми дореволюційного законодавства.

Революційна правосвідомість слугувала критерієм при вирішенні питання про те, чи підлягає застосуванню дореволюційний закон. У разі неможливості застосувати дореволюційний закон і за відсутності радянського закону для даних відносин суди вирішували кримінальні та цивільні справи, керуючись насамперед пролетарською правосвідомістю, формулюючи при цьому нормативний зразок для даної категорії справ. Іншими словами, правосвідомість у цих випадках здійснювала функцію не тільки «класової оцінки» нормативного матеріалу, а й безпосереднього творця права.

Той факт, що революційна правосвідомість на початковому етапі існування Радянської влади виконувала роль «безпосереднього джерела права», є підтвердженням логічної закономірності, згідно з якою правосвідомість характеризується властивостями нормативності, а отже, здатна здійснювати регулюючу функцію. Функції правосвідомості, як відомо, дуже різноманітні: пізнавальна, оцінювальна, виховна, регулятивна та ін. За допомогою регулятивної функції правосвідомість впливає на поведінку людей, орієнтуючи на деякі нормативні зразки.

Здійснення за правосвідомістю регулятивної функції визнають багато вчених, що висвітлюють у своїх дослідженнях питання теорії та історії юридичного регулювання і його механізму².

Зрозуміло, що регулюючий вплив правосвідомості не слід ототожнювати з впливом правових норм; це різні явища правової реальності (хоча вони пов'язані між собою) і регулюючий ефект їх різний. За наявності в рамках держави розвиненої системи законодавства і юридичної техніки, ще раз наголосимо, у разі чітко налагодженої діяльності правозастосовних та правоохоронних органів юридичні норми є основним фактором юридичного регулювання людської поведінки, його «відправним пунктом». Справді, норми зафіксовані у прийнятих в строго визначеному порядку нормативних актах, ґрунтовно увійшли в практику масової життєдіяльності людей, що захищаються та охороняються спеціально організованим і налагодженим правоохоронним та правозастосовним апаратом. Вони популяризовані за допомогою широкого арсеналу правовиховних і пропагандистських заходів; правові норми являють собою соціальну реальність особливого значення, втілені в способах поведінки, доцільність і необхідність яких визнана державою. Як інструмент регулювання юридичні норми відрізняються підвищеною чіткістю вимог та необхідністю безумовного, беззастережного підпорядкування їм. Діяльність з удосконалення юридичного регулювання спрямована головним чином на вдосконалення діючої системи норм і способів втілення їх у життя; будь-який прогрес у сфері правового регулювання означає насамперед створення необхідної бази у вигляді відповідної системи норм, вираженої в нормативних актах.

Про регулююче значення конкретних правовідносин, правової свідомості, інших ланок правової системи у сучасній юридичній літературі йдеться зазвичай менше, та й сам висновок про регулюючі функції останніх нерідко береться під сумнів. Це певною мірою виправдано в тих умовах, коли існує розвинена система законодавства, на здійснення вимог якого працює по суті весь державно-правовий механізм. У цих умовах регулююча функція правосвідомості як системи ідей, поглядів і почуттів щодо дійсного й бажаного стану юридичних норм, інструментів та установ відчувається значно слабкіше, незважаючи на те що здійснюється вона постійно.

Так, ми вважаємо, що вплив на правову свідомість невіддільний від функціональної характеристики суспільної правосвідомості. Він не зводиться лише до набору відомостей, поглядів або теоретичних висновків про право. Це не першорядне і не основне в структурі правосвідомості. Суттєвою її рисою є те, що в рамках правосвідомості відбуваються первинний аналіз і оцінка обставин об'єктивної дійсності та визначення необхідного способу дій. Саме у сфері правосвідомості певні форми поведінки осмислюються як необхідні, що вимагають безумовного свого виконання, як належне, обов'язковість їх при цьому вимагає державного визнання та забезпечення. Зафіксовані в правосвідомості як соціально необхідні та соціально цінні, форми поведінки визнаються тим самим орієнтирами, зразками поведінки людей. Іншими словами, визнається їх нормативний, зобов'язальний характер. Відображення, оцінювання необхідних форм людської поведінки у вигляді уявлень про можливе і неможливе, припустиме й неприпустиме найчастіше фіксується в юридичних категоріях прав та обов'язків і в разі відповідної оцінки з боку держави формулюється у вигляді положень нормативних актів.

Нормативні взірці поведінки, що народжуються в сфері правосвідомості, і правові норми у власному розумінні цього слова нетотожні; але водночас вони не можуть бути жорстко протиставлені, оскільки в основі формульованої норми зазвичай лежать моделі поведінки, вироблені в сфері правосвідомості. Подібна генетична і функціональна взаємодія приводить до висновку про те, що правові норми в єдності з правосвідомістю органічно включені у нормативну орієнтацію суспільства. Регулююча функція здійснюється правосвідомістю постійно, і якщо це не відчувається в умовах розвиненої правової системи, то лише тому, що принцип законності вимагає масового дотримання передусім того, що закріплено в законодавчих та інших нормативних актах держави. Однак, якщо сфери створення і реалізації нормативних актів являють собою, так би мовити, основну складову процесу правового регулювання, то регулятивні процеси на рівні правосвідомості є його «прелюдією».

Ситуація, проте, істотно змінюється в ті історичні періоди, коли за наявності суспільної потреби в юридичному регулюванні відсутні достатня нормативна база, стійка й розгалужена система законодавства і не відпрацьований механізм її реалізації. У такі періоди на одне з перших місць висувається регулятивна функція правосвідомості, а останню можливо включити в систему джерел права.

Цілком очевидно, що руйнування старої державно-правової системи, що створювалася протягом багатьох років, не могло здійснитися в один день, так само як і побудова нової, хоча з перших днів упровадження нової влади в цьому напрямі здійснювалася інтенсивна діяльність. Перехідний період характеризувався поряд з іншими відмінними рисами і такою, як множинність джерел права. Джерелами права були законодавчі та інші нормативні акти радянських державних органів, революційна правосвідомість трудящих класів, правотворчість народних мас і місцевих Рад, старе законодавство, що не суперечило декретам Радянської влади і революційній правосвідомості трудящих класів³.

Отже, внаслідок особливостей історичного моменту революційна правосвідомість відіграла (хоча й короткочасно) роль одного з провідних джерел права. Це було виправдано не тільки загальнополітичними, а й спеціально-правовими причинами, зокрема:

1. Нові соціалістичні нормативні акти, що приймалися центральними органами Радянської влади, з одного боку, мали значення для встановлення революційного пролетарського правопорядку в тих районах, де здійснення їхніх вимог могло бути забезпечено. З іншого боку, таких місць було небагато, оскільки, незважаючи на швидке поширення Радянської влади на території країни, аж ніяк не завжди виявлялося можливим поширити єдині принципи побудови і діяльності державних і юридичних установ. Цього не дозволяли умови громадянської війни та інтервенції, контрреволюційної боротьби у всіх її формах, особливості окремих районів країни, наявність колишніх державно-правових установ, фактори ідеологічного та психологічного ставлення до них, масова злочинність тощо. Крім того, і самі засади державного та правового будівництва не були ще остаточно сформульовані і перевірені часом, а перебували в стані становлення.

2. Нормативні акти поваленого режиму не могли відіграти роль головного, відправного джерела права. Їх використання було вимушеним заходом, оскільки ще не були створені відповідні соціалістичні юридичні норми. Крім того, для їх застосування в умовах нового соціального ладу необхідна була відповідна класова інтерпретація, що здійснюється за допомогою революційної правосвідомості.

Нормативний акт не «переносився» на новий ґрунт механічно: часто використовувалася «буква» старого закону, проте абсолютно змінювався його дух. Застосування старого нормативного акта можна розглядати як рецепцію: по суті застосовувався акт дореволюційний, але в той же час він був актом у сфері нового, соціалістичного права. У використанні новим політичним режимом дореволюційного законодавства наочно проявилася закономірність спадкоємності правового розвитку, запозичення прогресивних моментів і культурної цінності. Доречно зазначити, що в період первісного становлення системи радянського законодавства революційна правосвідомість відіграла роль потужного чинника, що стимулював та орієнтував на нормотворчу діяльність.

3. Що стосується інших джерел права, то потрібно звернути увагу на їх змістовну близькість до тих нормативних утворень, які складаються в рамках правосвідомості. Адже в рамках правосвідомості формується уявлення про необхідні належні способи поведінки. Революційна правосвідомість мала значний потенціал того, що вона більше, точніше (ніж інші джерела права) відображала найбільш бажані для нової соціальної системи моделі поведінки в тій чи іншій сфері суспільних відносин; спиралася на ідеологічні вчення про державу та право. І хоча правила поведінки, які диктуються революційною правосвідомістю, не формулювалися в чіткій формі, за допомогою якої їх можна було довести до загального відомого, проте кожен громадянин розумів, як правосвідомістю трудящих будуть оцінені ті чи інші дії. Наприклад, у 1918 р. в галузі кримінального права існувала значна прогалина – був відсутній новий радянський кримінальний закон, який передбачав би відповідальність за крадіжку. Проте кожен громадянин розумів, що вчинення крадіжки буде оцінено як злочин.

У перші роки Радянської влади революційній правосвідомості, безумовно, належала значна роль у становленні системи радянського права. Водночас було б неправильним абсолютизувати її значення. Нормуюча функція правосвідомості поступово зменшилася з розвитком інших джерел права і форм юридичної діяльності, і цей процес слід визнати історично неминучим. Практична правова діяльність, здійснювана на підставі революційної правосвідомості, породжувала різноманіття в розумінні та здійсненні завдань і функцій правового регулювання, викликала множинність і суперечливість в оцінці юридично значущих фактів. Інакше кажучи, широке застосування правосвідомості як джерела права не сприяло формуванню єдиної законності⁴.

¹ Малько А. В. Теория государства и права : курс лекций / А. В. Малько, Н. И. Матузов. – М. : Юристъ, 1997. – С. 143. – 672 с.

² Оніщенко Н. М. Правова свідомість і сучасний стан, дисфункції розвитку та дисфорії прояву / Н. М. Оніщенко // Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : моногр. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Юрид. думка, 2008. – 320 с. – С. 150–169.

³ Правовой плюрализм: в поисках идеального образа права и объекта правовой идентичности // Исаева Н. В. Правовая идентичность (теоретико-правовое исследование) : моногр. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 49–81.

⁴ Оніщенко Н. М. Відродження поваги до права в контексті розвитку правової свідомості та правової усвідомленості / Н. М. Оніщенко // Віче. – 2012. – № 9. – С. 44–45.

Резюме

Козаченко В. М. Революційна правосвідомість: темпоральні виміри.

У статті на прикладі колишнього СРСР та радянської України розглядаються питання ролі правосвідомості як регулятора суспільних відносин у період трансформаційних змін соціально-економічного ладу. Зокрема, аналізу піддаються перші роки існування радянської влади, коли на зміну законодавству царської Росії прийшла революційна доцільність як результат дії комуністичної правосвідомості. Наголошується, що в цей час остання офіційно проголошувалась як джерело права у разі відсутності тієї чи іншої норми в чинному тоді законодавстві. Разом із тим зазначається, що в умовах стабільного розвитку правосвідомість в єдності з правовими нормами органічно включені в механізм нормативного регулювання суспільних відносин. Робиться висновок, що внаслідок особливостей історичного моменту революційна правосвідомість відіграла (хоча й короткочасно) роль одного з провідних джерел права.

Ключові слова: революційна правосвідомість, джерело права, механізм правового регулювання.

Резюме

Козаченко В. М. Революционное правосознание: темпоральные измерения.

В статье на примере бывшего СССР и советской Украины рассматриваются вопросы роли правосознания как регулятора общественных отношений в период трансформационных изменений социально-экономического строя. В частности, анализу подвергаются первые годы существования советской власти, когда на смену законодательству царской России пришла революционная целесообразность как результат действия коммунистической правосознания. Отмечается, что в настоящее время последняя официально провозглашалась как источник права в случае отсутствия той или иной нормы в действующем тогда законодательстве. Вместе с тем подчеркивается, что в условиях стабильного развития правосознание в единстве с правовыми нормами органично включены в механизм нормативного регулирования общественных отношений. Делается вывод, что вследствие особенностей исторического момента революционное правосознание сыграло (хотя и кратковременно) роль одного из ведущих источников права.

Ключевые слова: революционное правосознание, источник права, механизм правового регулирования.

Summary

Kozachenko V. Revolutionary consciousness: the temporal dimension.

In the article on the example of the former USSR and Soviet Ukraine considers the questions of the role of justice as a regulator of social relations in the period of transformation of the socio-economic system. In particular, the analysis focuses on the early years of Soviet power, when to change the law and Soviet Ukraine considers the questions of the role of justice as a regulator of social relations in the period of transformation of the socio-economic system. In particular, the analysis focuses on the early years of Soviet power, when to change the law of tsarist Russia came revolutionary expediency as a result of Communist consciousness. It is noted that currently the last officially proclaimed as a source of law in the absence of one or another rule then enacted legislation. However, it is noted that in the conditions of stable development of the sense of justice in unity with legal norms organically included in the mechanism of legal regulation of social relations. It is concluded that due to the specific historical moment of revolutionary consciousness played (albeit briefly) the role of one of the leading sources of law.

Key words: revolutionary consciousness, the source of law, the mechanism of legal regulation.

Отримано 8.10.2014

УДК 340.15

М. В. ЧУБАТА

*Марина Валеріївна Чубата, асистент кафедри
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка*

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЗУНР: ДО ПИТАННЯ ПРО АВТЕНТИЧНІ
ТА НЕАВТЕНТИЧНІ ТЕКСТИ «ТИМЧАСОВОГО ОСНОВНОГО ЗАКОНУ»
ВІД 13 ЛИСТОПАДА 1918 РОКУ**

Для успішної роботи істориків права при дослідженні законодавства надзвичайно важливим є використання автентичних текстів документів. На жаль, ми змушені констатувати факт, що цього принципу дотримуються далеко не всі дослідники. Так, аналізуючи літературу, присвячену конституційному законодавству Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), ми звернули увагу на одну прикру неточність. У сучасних збірниках законодавчих актів, хрестоматіях з історії України та історії держави і права України при передруках «Тимчасового Основного закону про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії», ухваленого Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р., п'ятий артикул носить назву «Герб і прапор», проте в ньому сказано лише про герб ЗУНР і державну печатку і жодного слова про прапор. Складається враження, що назва артикулу не відповідає його назві. Більше того, одні дослідни-